

О.Б. Головко

ЛІТОПИСНА БЕРЛАДЬ НА КОРДОНІ ЗЕМЛЕРОБЬСЬКОЇ ТА КОЧІВНИЦЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Відносно XII ст. Київський літопис декілька разів розповідає про загадкових берладників, які під час конфлікту галицьких князів Володимира Володаревича та Івана Ростиславича прийшли на допомогу останньому [Полное..., т. 2, с. 496–498, 519]. Протягом вже тривалого часу в науці не припиняється дискусія з приводу як самих берладників, так і землі, де вони мешкали – Берладі [Котляр, 1966; Рабинович, 1999; Коновалова, Перхавко, 2000; Шушарин, 1972; Шушарин, 1978; та ін.]. З'ясування цих питань науковцями пов'язується з розв'язанням загальної проблеми функціонування в причорноморських степах осілого (некочівницького) населення в добу виникнення та існування держави імперського типу Русь, в згодом давньоруських князівств удільної доби [Волинкин, 1949; Прицак, 1965; Котляр, 1969; Павлов, 1983; Козловский, 1985, с. 62–71; Бубенок, 1997; Бубенок, 2004; Головко, 1991; та ін.]. Розгляд цієї проблеми є вкрай важливим як для вивчення тогочасних суспільно-політичних процесів у Східній Європі, так і ретроспективного розгляду середньовічної історії степового населення півдня східноєвропейського регіону. В загальнотеоретичному плані аналіз цієї теми в усіх її аспектах з врахуванням впливу географічного середовища, господарського розвитку є необхідним для дослідження проблеми Великого кордону, взаємин землеробської та кочівницької цивілізацій [Дашкевич, 1989; Дашкевич, 2000; Удальцова, Щапов, Гутнова, Новосельцев, 1980].

Гострота і тривалість наукової дискусії багато в чому пов'язана з тим, що середньовічне минуле Карпато-Дунайського регіону тісно пов'язане з історією Південної Русі, Королівства Угорщина, Болгарського царства, Візантійської імперії та кочівників причорноморських степів. Аналіз повідомлень XII ст. про Берладь і берладників свідчить, що Берладь – це територія межиріччя середнього та нижнього Дністра, середнього та нижнього Пруту та

нижнього Дунаю. Історію Берладі та берладників не можна зводити тільки до подій середини XII ст., як вважають деякі науковці.

Розгляд проблеми специфіки розвитку осілого населення причорноморських степів потребує всебічного аналізу широкого кола історичних факторів, у тому числі взаємодії природно-географічних і суспільно-політичних умов розвитку людства, станово-класової і державної структур тодішнього суспільства, закономірностей його зовнішньополітичної діяльності і етнічної еволюції, врахування релігійного фактору та вивчення ідеології тогочасного світу.

Близькість населення Карпато-Дунайського регіону до країн Центральної Європи, певний зв'язок осілого населення степів з Руссю зумовлює потребу розгляду його історії на фоні і з урахуванням процесів, які відбувалися у слов'ян Східної Європи, в Угорщині, Болгарії, Візантійській імперії, а також історії кочових племен Причорномор'я. Ясна річ, умови життя слов'ян та представників інших етносів що не були кочівниками, в лісовій зоні і в степах були різними.

Однозначно, що на вказане населення істотно впливав природно-географічний фактор. Тому представники нековіницького населення степу не тільки пристосовувалися до життя в ньому, а і переймали у кочівників певні культурно-господарські традиції.

Отже, степова зона з її родючими чорноземами, багатими рибою та дичиною річками і плавнями, рясними луками, які протягом століть використовувалися для розвитку скотарств, постійно привертала увагу землеробського населення Русі. Проте, як відомо, появі тут сталого хліборобського населення перешкоджала слабка ландшафтна захищеність переважної частини регіону від можливих нападів кочівників. Причорноморські степи були складовою частиною величезного євразійського степу, що тягнувся від Північної Кореї та Маньчжурії до Паннонії та Балкан. Тут постійно мешкала величезна кількість кочівницьких об'єднань, котрі час від часу змінювали традиційні райони свого перебування та кочування. На специфіку району межиріччя Серету та Дністра впливало те, що фактично він знаходився на цивілізаційній межі. На схід від цього регіону володарювали кочівники, на захід та південний захід функціонували державні організми (перш за все Польща, Угорщина, Болгарія, Візантія), яким періодично приходилося відбиватися від нападів гуннів, аварів, угрів, печенігів, торків, половців тощо.

В літературі вже доведено, що в степу життя населення

здійснювалося за певними закономірностями, існувала система організації суспільно-господарського життя. Перебування і контроль певних територій кочівниками призводило до потреби у створенні спеціальних управлінських структур, для населення степів важливе значення мало формування власної державно-політичної організації – гаранту політичної стабільності в розвитку суспільства. Так наявність такої стабільності у геродотові часи сприяла виникненню значних ареалів землеробства скіфів у степовій зоні Подніпров'я [Народы..., 1982, с. 107, 119].

Самі кочівники в умовах стабільного перебування у більш-менш постійних зонах кочування не тільки прагнули до здійснення військових нападів на землеробські народи, а і були зацікавлені (притому, що захоплення військової здобичі було важливим елементом їх існування!) у тісній господарській взаємодії з землеробами, підтриманні з ними торговельних зв'язків. І, нарешті, безпосередньо в зоні мешкання кочівників існували ареали мешкання осілого населення, яке займалося ремеслами, мисливством, риболовством, промислами, і ці спільноти були в цілому складовою кочівницьких соціополітичних формувань. Такі поселення чітко визначаються під час археологічних досліджень пам'яток на ріках Сіверський Донець, Дніпро, Південний Буг, Дністер, та ін.

У період Великого переселення народів (IV–VI ст.) в причорноморських степах з'явилися слов'янські (анти) і менші за чисельністю германські землеробські племінні об'єднання (готи). Порівнюючи умови життя слов'ян-венедів і кочових племен сарматів, римський історик Корнелій Тацит зазначав, що перші «швидше відносяться до германців, бо споруджують будинки, носять щити і пересуваються пішки і при цьому досить швидко, всім цим вони відрізняються від сарматів, котрі проводять життя в кибитках та на конях» [Тацит Корнелій, 1968, с. 373]. Нв перебільшуючи рівень розвитку слов'янського суспільства цієї доби, все ж необхідно вказати, що у більшості тодішніх епістолярних пам'яток він занижується, оскільки автори цих джерел (римляни, візантійці) оцінювали слов'ян з позицій власних більш розвинутих цивілізацій [Королюк, 1973, с. 197–199; Литаврин, 1986, с. 369–382].

Сучасні дослідники ще не дійшли до одноставної думки щодо існування державності у слов'ян (антів). Згадка готського історика Йордана про антського царя Божа та сімдесят старійшин все ж таки дає можливість робити висновок, що в антському союзі слов'ян, який

виник на території Причорномор'я, вже зароджувалася князівсько-дружинна система – майбутня основа механізму управління держави [Йордан, 1960, с. 115]. Визнання авторитетними науковцями факту існування елементів державності у кочівників гуннів, котрі знаходилися на значно нижчому рівні суспільного розвитку, ніж германці та слов'яни, дає підставу для висновку, що у антів була протодержава на зразок «варварських» королівств Західної Європи V – VIII ст. [Корсунський, Гюнтер, 1984, с. 105–116].

Виходячи з розробленої російським істориком та археологом Є.О.Шинаковим кваліфікації ранньополітичних, ранньодержавних утворень, можна говорити про існування тоді у перерахованих вище народів державницьких формувань двохрівневого типу. Під останніми розуміються такі формування, в яких відбувалося різке відокремлення з основної маси населення етнополітичної спільності панівної верхівки, проте переважна частина населення не зазнавала ще сильного податкового тиску з боку першої [Шинаков, 2000, с. 21–25].

Обставини перебування антів у степах Причорномор'я були складними внаслідок конфліктів з готами та гуннами. Тоді під час складних міграційних та демографічних процесів IV–VI ст. Північне Причорномор'я було своєрідною «чашею», де «зливалися» та «змішувалися» різні за етнічним походженням та культурно-господарським типом господарювання племена з різних регіонів Євразії. Знаковим було те, що українські землі відіграли в добу Великого переселення народів визначну роль в становленні нової ранньосередньовічної Європи. Крім згаданих державних формувань антів і гуннів, саме на території України відбувався важливий етап політичної консолідації готів, аланів і протобулгар. Готи згодом створили декілька власних державних формувань, у тому числі в V ст. свої держави на Апеннінському та Піренейському півостровах, а алани разом з вандалами розбудували Вандало-Аланську державу в північно-західній Африці. Пізніше в VII ст. в східноукраїнських землях виникла держава протобулгар – Велика Булгарія на чолі з ханом Кубратом. Після розпаду останньої значна частина булгар відкочувала на Балкани, а інша – в середню течію Волги, де виникла їх держава – Волзька Булгарія.

В VII–VIII ст. під тиском кочівників (особливо аварів та протобулгар) слов'яни-анти змушені були покидати степову та лісостепову зону та переселятися в лісостепову та лісову зони Східної Європи або

на Балкани. Ці переміщення відбувалися в історичному часі досить повільно, оскільки і на Балканах, і в лісовій смузі Східної Європи слов'янам доводилося долати опір місцевого населення. Зокрема, слов'янам в лісовій смузі прийшлося вступати у взаємодію з угро-фінівським та балтським населенням. В Причорномор'ї певна частина слов'ян залишилася, хоча на межі VI – VII ст. внаслідок утворення в Паннонії агресивного Аварського каганату, а в межиріччі Дніпра і Волги Великої Булгарії, політичне формування антів припинило своє існування [Avenarius, 1985, с. 1021–1032].

В другій половині VII ст. у Південно-Східній Європі виникає нова етноісторична ситуація, зумовлена утворенням в низинах Волги і Північного Кавказу Хозарському каганату. Питання про роль Хозарської держави в історії Східної Європи тривалий час було предметом гострих суперечок і перекичень, пов'язаних часом з далеко ненауковими обставинами, проте після виходу в останні десятиліття низки вкрай важливих досліджень є підстави незаперечно вважати, що Хозарія відіграла важливу роль за доби середньовіччя у політичному поступі Центрально-Східної Європи [Артамонов, 1962; Новосельцев, 1988; Гадло, 1979; Ludvig, 1982; та ін.].

Взаємовідносини Хозарського каганату з слов'янськими племенами були досить складними. В VII – першій половині VIII ст. хозарські володарі поширили сферу свого впливу на східну частину слов'янських племен Східної Європи. Водночас в цей же час фіксується присутність значного слов'янського населення на дніпровському Правобережжі, особливо у межиріччі Прута та Дністра. Повість временних літ відзначає не тільки ареал їх розселення, а і вгадує, що гради цих племен уличів та тиверців доходили до Чорного моря [Повість..., 1950, с. 14]. В першій половині IX ст. так званий Баварський Географ зазначав, що у уличів цих «градів» (укріплених поселень) нараховувалося 140 [Opis..., 1917, 4].

Необхідно відзначити, що західна частина Північного Причорномор'я, особливо Південне Прикарпаття, басейн рік Дністер та Прут, нижнє Подунав'я, були більш сприятливими для мешкання осілого населення, ніж центральна та східна, оскільки рельєф пагорбкуватої місцевості дозволяв краще захищатися від кочівників. Слов'янське населення цього краю знаходилося тут ближче до головного масиву слов'ян (причому не тільки до східної, а й південної їх гілки).

В літописних пам'ятках фіксуються два регіони розселення уличів. Один з них – по Південному Бугу і Дністру до Дунаю, інший – район літописного міста Пересічена (с. Тясмин Київської області). У північних (новгородських) літописах згадується Пересічен як столиця уличів, розповідається про те, що внаслідок тривалої боротьби з Руссю в 940 р. уличі втратили свою столицю і вимушені були відійти з Потясміння вниз по Дніпру, а звідси – на Дністер [Новгородская, 1950, с. 110.]. Це, однак, не означало повного переселення уличів з одного ареалу мешкання в інший у середині X ст., бо, очевидно, залишалися в зазначених регіонах, які обидва є степовими. Протягом X ст. під тиском печенігів, з якими у слов'ян перше зіткнення відбулося в 915 р., одна частина уличів була вимушена відійти на північний захід, інша – на Балкани, а решта і стала складовою пізнішого берладницько-бродницького населення Нижнього Подунав'я та Дністровсько-Серетського межиріччя.

Під 915 р. давньоруський літописець повідомляє про появу у причорноморських степах печенігів, які уклали мир з київським князем Ігорем [Повість..., 1950, с. 31]. «Хозарська гребля» на початку X ст. вже не могла стримувати хвилі кочівників, котрі протягом століття поступово оволоділи степами та лісостепами по обох берегах Дніпра.

По мірі формування держави Русь із центром у Києві спостерігається прагнення її володарів не тільки приєднати до себе слов'янське населення лісостепів та лісів, а узяти під контроль південні ареали Північного Причорномор'я. Природно, що не останнє місце тут мав зайняти регіон між Серетом і Дністром. З літописів відомо про такий інтерес до Північно-Західного Причорномор'я з боку адміністрації Олега, який воював з уличами та тиверцями «... а с уличи и тевверци имяше рать» [Повість..., 1950, с. 21]. В 907 р. тиверці разом з хорватами та дулібами були союзниками Олега під час його відомого походу на Константинополь [Повість..., 1950, с. 20; Фроянов, 1980, с. 23–24; Сахаров, 1980, с. 99–100].

Район нижнього Дунаю був предметом підвищеної уваги київського князя Святослава Ігоревича. Більш того, саме цей князь прагнув зробити цей регіон центром своєї величезної держави-імперії. На таке рішення, вірогідно, вплинула та обставина, що саме сюди в другій половині X ст. і перейшла на постійне мешкання значна частина східнослов'янських племен уличів та тиверців. Пізніше на початку XI ст. ця територія була захоплена разом з територією

дунайської Болгарії візантіяцями.

Попри гегемонію в Дунайсько-Дністровському регіоні печенігів, торків, а згодом половців присутність неkochівницького населення у Дунайсько-Карпатському регіоні залишалася. На жаль, відносно XI ст. про нього не має інформації у джерелах, але наявність таких свідчень щодо XII ст. є аргументом про наступництво населення в регіоні.

На межі XI – XII ст. на межиріччя нижнього Дунаю прагне поширити вплив тербовельський князь Василько Володаревич. Повість временних літ у зв'язку з цим повідомляє: «И посем хотел (Василько. – авт.) есмь переяти болгары дунайские и посадити я у себе» [Повесть..., 1950, с. 176]. Тербовельський князь, ймовірно, прагнув переселити до свого князівства частину слов'янського (колишнього улицько-тиверського) населення, що є логічним, оскільки інша частина цих племен вже була складовою населення прикарпатських князівств Ростиславичів, у тому числі і Тербовельського князівства Василька. Це було важливо, оскільки мало підсилити економічну та мілітарну силу Тербовельського князівства. Дещо пізніше, в 1116 – 1122 рр. із візантіяцями у межиріччі Серету та Пруту веде війну київський князь Володимир Всеволодович Мономах. Зокрема, під 1116 р. київський князь «посажа посадники по Дунаю» [Повесть..., 1950, с. 201; Пашуто 1968, с. 187; Горский, 1987, с. 323–325], посилає сюди воєводу Фому Ратиборича. Центром подунайських міст тоді був Доростол (Дерестер, Дерестра, Сілістрія).

В 20-х роках XII ст. спостерігається певна активізація кочівників у Прутсько-Дністровському межиріччі, що призвело до деякого зменшення тут осілого населення [Князький, 1997, с. 91], проте вже в 30-х роках матеріали археологічних досліджень дають вченим підстави стверджувати про значне посилення міграції слов'ян вздовж Дністра на південь [Моця, 2000].

Ймовірно, саме тоді відбувається взагалі зростання чисельності слов'янського населення степової зони Причорномор'я, особливо це стосувалося Карпато-Дунайських земель, де у пагорбовій та у гористій місцевості можна було створити для себе умови для захисту від кочівників, які часто проходили через басейн Дністра та Пруту, прямуючи на Балкани. Оскільки в другій чверті XII ст. спостерігається процес інтеграції населення Прикарпаття, що завершилося виникненням на початку 40-х років XII ст. об'єднаного Галицького князівства, є підстави думати, що тоді значна частина

земель в середньому та нижньому межиріччі Прута і Дністра аж до нижнього Дунаю попала під контроль Галицької землі-князівства. Аргументом цього є те, що населення цього межиріччя в цей час стає активним учасником політичних подій в прикарпатському краї.

В середині XII ст. джерела розповідають про активну участь у боротьбі між галицькими князями Володарком Ростиславичем та Іваном Ростиславичем так званих берладників на боці останнього. Берладь, вірогідно, – це і була територія межиріччя середнього та нижнього Дністра, середнього та нижнього Пруту та низин Дунаю. Аналіз відносно невеликої інформації дозволяє зробити висновок, що ця територія в XII ст. періодично знаходилась в різній ступені залежності від сусідніх держав – південноруських князівств, Візантії та Болгарії. Вірогідно, що історію Берладі не можна зводити, як вважають деякі науковці [Котляр, 1966, с. 21–22; Князький, 1997, с. 201], тільки до подій середини XII ст., коли в джерелах розповідається про участь берладників у війнах князів Івана Ростиславича проти Володимирка Володаревича, а згодом Ярослава Володимировича [Коновалова, Перхавко, 2000, с. 71–74; Майоров, 2001, с. 211–240].

Взагалі є підстава вважати, що дунайські міста берладників періодично належали в XII ст. Візантії або руським князям, можливо ж частина їх знаходилась під впливом Русі, а частина перебувала під владою візантіяців. Відомо, наприклад, що в 1162 р. імператор Мануїл Комнін дав синам суздальського і київського князя Юрія Довгорукого Васильку та його братам чотири міста по Дунаю: «...и дасть цесарь Василкови в Дунаи 4 городы» [ПСРЛ..., Т.2, с. 519]. Через три роки до Галича прибув двоюрідний брат Мануїла Комніна Андронік, якому вже князь Ярослав Володимирович надав для підтримки якісь міста. Є всі підстави думати, що це були також подунайські в районі Добруджі володіння берладників [Полное..., Т.2, с. 521].

У другій половині 1144 р. в Галичі спалахнув бунт, учасники якого виступили проти Володимирка на підтримку звенигородського князя Івана Ростиславича. Є всі підстави думати, що цей виступ був в значній мірі спровокований київським князем Всеволодом Ольговичем. Івану Ростиславичу у боротьбі з Володимирком надали допомогу берладники – слов'янські мешканці Дністровсько-Дунайського межиріччя, землі яких знаходились під певною залежністю від Галичини. Є свідчення, що сам Іван Ростиславович

Безпосередньо володів цими землями в 30-х роках XII ст. [Рапов, 1977, с. 75; Рабинович, 1999]. Л.В.Войтович вважає, що літописна згадка про князювання Івана Ростиславича у Звенигороді на початку 40-х років XII ст. стосується не Звенигорода на р. Білці, а Звенигорода на р. Дністрі, який знаходився між гирлами Серета та Збруча, тобто ареалу знов-таки Карпато-Дністровського регіону [Войтович, 1996, с. 60].

Боротьба з Володимирком закінчилася для Івана невдачею. «В то же веремя послашася Галичане по Ивана по Ростиславича в Звенигород и въведоша к себе в Галичь. Володимир же слышав, свкупи дружину и прииде на нь к Галичю и ста около города... и побыша у Ивана дружины много». Зазнавши невдачі Іван Ростиславич вимушений спочатку відправитися на південь, де, вочевидь, хотів знайти підтримку у берладників, а потім знайшов притулок у київського князя Всеволода Олеговича, суперника Володимирка галицького («...и пробеже сквозе полк к Дунаю и оттуда полем прибеже ко Всеволоду Киеву») [ПСРЛ ..., Т.2, с. 319]. Цікавою в плані аналізу цих подій є інформація, яка збереглася у В.Н.Татищева про те, що в 1144 р. Володимирко воював з болгарами та візантіянами і «обладав всеми грады до Дуная» [Татищев, 1963, с. 158], тобто підкорив берладницькі землі. Через деякий час Іван Берладник знову почне боротьбу за Галич, на цей раз вже з сином Володимирка Володаревича Ярославом. В другій половині 50-х років Іван Ростиславич, який тривалий час перебував у вигнанні, починає готуватися до війни проти нового галицького князя Ярослава Володимировича. В цьому йому допомагає новий київський князь Ізяслав Давидович. В київському літопису розповідається, що, довідавшись про небезпеку з боку Івана Ростиславича, князь Ярослав запрошує на допомогу не тільки руських, а і польських князів, а також угорського короля Гезу II.

В 1158 р. Іван Берладник зібрав в Подунав'ї велике військо з берладників та половців. Літопис повідомляє, що перших в його війську було 6 тисяч. Похід було розпочато, військо князя Івана дійшло до галицького міста Кучелмина, де його прихильно зустріло місцеве населення. Таке ж ставлення до Берладника було і в Ушиці, але до стін міста ще до прибуття берладницько-половецького війська підійшло військо Ярослава. Літописець повідомляє, що під час облоги чимало мешканців Ушиці перебігло на бік Івана. Але негаразди між Іваном та його степовими союзниками вимусили

Берладника відступити.

Іван Ростиславич приїхав на запрошення Ізяслава Давидовича до Києва, а потім князь Ізяслав почав війну проти Ярослава, вимагаючи володінь для Берладника. Важливо, що Іван Ростиславич в цей час отримав звістку від галичан: *«Толико яви стягы, и мы отступим от Ярослава»* *сквозе полк к Дунаю и оттуда подем прибеже ко Всеволоду Киеву»* [ПСРЛ ..., Т.2, с. 497]. Ця інформація є ще одним доказом серйозних суперечностей, що існували в галицькому суспільстві. Щоб не повертатися до цієї теми, зазначимо, що в 1161 р. Іван Ростиславич помер у візантійському місті Солуні (Фесалоніках). Літопис передає тодішні чутки, що князя було отруєно [ПСРЛ ..., Т.2, с. 598].

Міста в гирлі Дунаю були частиною Берладі, але рівень суспільно-політичного розвитку цих міст з округою був вищим, ніж інших берладських земель. Саме ця частина Берладі багато в чому нагадувала за статусом Тмутараканське князівство X – XI ст. Тут існували достатньо розвинуті державницькі інститути, в етнічному плані, крім слов'ян, в цьому ареалі мешкало чимало інших угруповань, регіон був віддалений, а часом відірваний від основної території Русі.

Саме поява тут івана Берладника, інших князів дає підстави думати, що по крайній мірі та частина берладницької землі, яка знаходилася в низинах Дунаю і де розміщалися згадані вище дунайські міста, була доволі розвинутим політичним утворенням, чимось по функціональному рівню близьким до удільного князівства. Ми можемо у певній мірі погодитися з Р.А.Рабиновичем, який саме цю територію вважає найбільш розвинутою частиною Берладі [Рабинович, 1999].

В цілому Берладницьке утворення не було компактим по території. Вочевидь, що літописна Берладь не охоплювала всю територію Карпато-Дунайських земель, де мешкали східні слов'яни. Ця територія не була компактно заселена ними, а саме заселення мало дисперсний, ареальний характер. В цілому за своїм політичним розвитком Прикарпатсько-Дунайські землі були у порівнянні з головними («класичними» за рівнем розвитку) землями Русі у певній мірі своєрідною слов'янською «вольницею», тобто територією, куди переселялося східнослов'янське населення з півночі і яка в значній своїй частині не мала у достатній мірі розвинутої політичної організації. Проте по мірі суспільного поступу

в цих районах відбувалася соціальна стратифікація, виникали органи політичного управління, тобто йшов процес становлення класово-станової системи. Поряд з цим уявлення істориків, що вся територія Берладі з її населенням була давньоруським князівством, не є в достатній мірі точним [Тихомиров, 1953, с. 209; Мохов, 1966, с. 49–52; Пашуто, 1968, с. 194; та ін.]. Другим районом Карпато-Дунайських земель, де мешкали східні слов'яни, було Середнє Подністрів'я, яке тягнулося до південної частини Тербовельського краю Галицької землі. Відносно XIII ст. саме до цього регіону літописець використовує назву «Пониззя» [ПСРЛ ..., Т.2, с.с750].

Аналіз джерел дає підстави думати, що в часи найбільшої могутності Галицького князівства під час правління князя Володимирка Ростиславича та особливо Ярослава Володимировича Осмомисла Берладь разом з іншими Карпато-Дунайськими землями перебуває в залежності від Галича. Автор «Слова о полку Ігоревім» писав, що Ярослав галицький поширював свою владу на Карпато-Дністровський регіон до Дунаю: *«Галичкы Осмомысле Ярославе! Высоко седиши на своем златокованнем столе, подпер воры Угорскыи своими железными плъки, заступив королеви путь, затворив Дунаю ворота, меча бремены чрез облакы, суды рядя до Дуная»* [Слово..., 1950, с. 22].

Син Ярослава Осмомисла Володимир (1189–1199 рр.) не був на загальноруському рівні потужним князем. До влади у Галичі він прийшов завдяки підтримці германського імператора Фрідріха I Барбароси за військовою допомогою польського князя Казимира II Справедливого. Він був під опікою спочатку суздальського князя Всеволода, а в середині 90-х років київського князя Рюрика Ростиславича. Є підстави думати, що в його правління вплив Галича в низинах Дністра та Дунаю послабився, що позначилося на політиці князя Романа Мстиславича, який в 1201 та 1203 рр. здійснив два переможні походи проти половців. Після зайняття в 1199 р. Галича, а в 1201 р. Києва Роман багато уваги приділяє степовій політиці.

Про похід Романа Мстиславича проти номадів взимку 1201-1202 р. суздальський літописець повідомляє лаконічно, але досить змістовно: *«Тое же зимы ходи Роман князь на Половци и взя веже Половечьские и приведе полона много и душъ хрстьянских множество от полони от них»* [ПСРЛ..., Т.1, с. 418]. «Вежами» в давньоруських літописах називалися місця стійбищ кочівників, в даному випадку місця їх постійного перебування, своєрідні політичні

центри степовиків.

В той час половецькі орди вже чітко розділилися на два угруповання: донських і дніпровських половців. Протягом XII ст. об'єктом походів руських князів частіше всього були зимовища донських половців на р. Сіверський Донець. Проте на межі XII - XIII ст. після смерті хана Кончака боротьба з ними вже припинилася. Є всі підстави гадати, що Роман в 1201–1202 рр. завдав удару по дніпровським «вежам», які знаходилися в низинах Дніпра, в так званому Лукомор'ї. Саме звідси половці ходили в низини Дунаю та на Балкани. Похід Романа об'єктивно був дуже важливим для нормалізації ситуації на південному кордоні Русі, створювалися умови для припинення руйнівних нападів кочівників.

В 1203 р. до Суздаля прийшло посольство від Романа з пропозицією до Всеволода сприяти відновленню мирних відносин між галицько-волинським і чернігівськими князями. Через деякий час така угода була укладена. Наслідком умілої дипломатії Романа стало створення великої коаліції руських князів проти половців. Серед них, зокрема, літопис згадує, крім Романа, Рюрика Ростиславича, переяславського князя Ярослава, сина Всеволода суздальського, племінників Рюрика Мстиславичів. Похід взимку 1203–1204 р. завершився великою перемогою. *«И взяша Рускии князи полону много, и стала и заяша и возвратиша во свояси с полоном многим»* [ПСРЛ ..., Т.1, с. 419].

Однозначно, що і цей похід мав велике значення як для Візантійської імперії, так і для населення Балкан та Карпато-Дунайського регіону. Військові кампанії князя Романа Мстиславича не тільки підсилили вплив Галича в прикарпатсько-дунайському регіоні, а і фактично врятували Константинополь від захоплення його кочівниками. Не випадково, що ці дії Романа Мстиславича знайшли позитивну оцінку у праці візантійського хроніста Нікіти Хоніата [Хоніат, 1862, с. 245–246].

На початку XII ст. низини Дунаю стають незалежними від Галича, а північна частина Карпато-Дністровського регіону (середина течії Дністра) перетворилася в автономне в складі Галичини формування – Пониззя. Поступово значення останнього ареалу в складі Галичини зростає, а до його складу переходить частина колишнього Теребовельського князівства. Зазначимо, що в XIII ст. центром Пониззя було місто Бакота.

Наприкінці XII – на початку XIII ст. населення низин Прута та

Дунаю відіграє значну роль і в житті Болгарії. В 1186 р. у вирішальних битвах з візантійськими військами активну участь як союзники болгар, крім половецьких загонів, брали якісь «тавроскіфи». Під останніми грецький історик Нікіта Хоніат розумів русів [Успенский, 1879, с. 33–38]. Є підстави припускати, що цим фактом участь русів-подунайців у болгаро-візантійській війні повністю не вичерпується, проте інформація інших візантійських джерел не дає достатньо чіткої картини про етнічну характеристику союзників болгар в інших епізодах боротьби останніх з Візантійською імперією.

І в наступні часи східнослов'янське населення Подунав'я продовжувало активно впливати на перебіг подій у Болгарському царстві. Так, 1207 р., за повідомленням, Георгія Акрополіта, «на Русі» знайшов притулок племінник болгарського царя Калояна – Іван-Асень, звідси він на чолі руського та половецького війська вирушив до Болгарії, зайняв столицю країни, ставши болгарським царем [Христоматия... 1978, 85-86]. Деякі науковці вважають, що Іван-Асень перебував у Галицькому князівстві, однак у давньоруських джерелах ніяких даних про це немає [Цанкова-Петкова, 1986, с. 71–81]. До того ж у той час в Галичині відбувалася запекла політична боротьба, і про надання місцевими володарями допомоги болгарському царевичу не могло бути й мови. Тому більш вірогідно, що допомогу Івану-Асеню надали слов'яни-подунайці [Котляр, 1966, с. 19–20; Павлов, 1983, с. 119].

Подунайське слов'янське населення мало й інші назви. 1190 р. «чорні клобуки», звертаючись до князя Ростислава Рюриковича з пропозицією розпочати військові дії проти половців, порівнювали своє становище з життям слов'ян на Дунаї. «...се Половци сее зими воюють ны часто, а не ведаемь, Подуйци ли есм что ли» [Полное... Т.2, с. 342]. Натяк «чорних клобуків» стосувався суверенного становища подунайців, які були практично незалежними від князів Русі [Мавродин, 1949, с. 101]. Зазначимо, що інколи доля степових угруповань Причорномор'я, що мешкали за сотні кілометрів одне від іншого, була тісно пов'язана між собою. Так, у 1188 р. київські князі й «чорні клобуки» здійснили спільний похід проти зимовищ половців в Придніпров'ї, оскільки основні сили кочівників в цей час були на Дунаї [Полное..., Т.2, с. 659]. Можливо, половці брали у цей час участь у військових діях у Болгарії, про що йшлося вище.

Ще одна назва Дунайсько-Дністровського населення першої половини XIII ст. – «выгонцы Галичкыя» – є доказом не тільки

незалежного від князівського контролю його існування, а і вказує, що значна частина цього населення переселилася сюди з Галицької землі в першій половині XIII ст. під час громадянської війни в Південно-Західній Русі. Це емігрантське населення, вірогідно, мешкало в середній та нижній течії Дністра та середній та нижній течії Пруту. Є підстави думати, що у цього населення було досить розвинута станово-класова стратифікація [Князький, 1990].

Увагу істориків дуже давно привертає проблема бродників, інформацію про яких містять давньоруські та іноземні джерела другої половини XII – першої половини XIII ст. Нині немає сумніву у тому, що цей термін охоплював населення переважно слов'янського походження, що мешкало у своїй більшості в степах Причорномор'я. Очевидно, це поняття більш широке, ніж берладники, подунайці, «выгонцы Галичкыя», і мешканці факторій, розташованих на берегах «Великого Дону» (Сіверського Дінця та нижнього Дону), Дніпра, Дністра тощо. Майже всі означені категорії осілого населення причорноморських степів у своїй переважній більшості входили до складу бродників, що свідчить про суспільне розмаїття їх конкретних груп у конкретних регіонах.

Правда, в літературі зустрічається думка про те, що бродники – це лише населення Подунав'я та низин Карпат [Котляр, 1966, с. 20; Князький, 1990, с. 13]. І нібито, для такого погляду є підстави, оскільки в більшості західних джерел бродниками названо саме мешканців цього регіону. Але, на нашу думку, треба враховувати те, що автори візантійських, угорських та римських пам'яток мали уявлення лише про найближче до кордонів їх держав населення причорноморських степів. Тим більше, що ці відомості були пов'язані з конкретними політичними подіями. (Відомості папських булл про бродників є вторинними, оскільки їх автори базувалися на інформації з угорської королівської канцелярії). Так, у 1211 р. угорський король Андрій II надав землі в Трансільванії рицарям Тевтонського ордену, володіння яких досягали земель «Продників». У 1227 та 1231 рр. римський папа Григорій IX доручив католицьким місіонерам проводити місіонерську діяльність «у землях половців і бродників (in Sumania et Brodnia terra)», «в областях половців та бродників (in Sumanorum et Brodnicorum provinciis)» [Цит. за: Шушарин, 1978, с. 40–44].

Для з'ясування питання про район мешкання бродників важливо, на нашу думку, проаналізувати нечисленні згадки про них у

давньоруських літописах. Так, під 1147 р. розповідається, що під час міжусобних чвар, які призвели до воєнних дій у В'ятицькій землі, до чернігівського князя Святослава Ольговича прийшла допомога: *«Бродници и Половци придоша до нього много»* [Полное..., Т.2, с. 342]. Під час Липицької битви 1216 р. між володимиро-суздальськими князями Юрієм і Ярославом Всеволодовичами та новгородським князем Мстиславом Мстиславичем Удатним підтримку двом першим надали *«Муромъци, и Бродници, и Городчане, и вся сила Суздальської землі»* [Полное..., Т.25, с. 112–113]. І в першому, і в другому випадках бродники – це не мешканці якоїсь землі чи міста. Можна припускати, що вони мешкали поза територіями, що складала державно-адміністративну структуру Русі. Ясна річ, що в першому випадку бродники і половці прийшли з півдня, хоча немає підстав робити висновок про появу їх з Подунав'я. Ще в більшій мірі неможливість останнього стосується другого епізоду. На користь думки про мешкання бродників на дуже широкому ареалі Східної Європи свідчить опис в літописах подій, пов'язаних з першою появою монголо-татарських військ у Східній Європі. Вторгнення їх до причорноморських степів сталося на межі 1222–1223 рр. Воно, безумовно, налякало місцеве неокочівницьке населення, оскільки несло катастрофічні наслідки для етнополітичного розвитку Північного Причорномор'я. Тому не випадково в давньоруських літописах з'явилося два дуже важливі свідчення про слов'ян-степовиків.

Порівняння текстів Суздальського та Галицько-Волинського літописів дає підставу припускати, що під час подій 1223 р. різні частини слов'янського населення степу опинилися по різний бік протистояння. В розповіді Суздальського літопису повідомляється, що тоді відбувся перехід на бік монголів бродників, воєвода яких Плоскinya після закінчення битви допоміг монголам захопити побудовану на березі Дніпра воїнами київського князя Мстислава фортецю: *«Ту же и Бродници быша старые и воєвода их Плоскinya. И тыи окаянный целовав крест ны князю Мстиславу и обема князема (союзники Мстислава. – О.Г.), яко не избити и пустити их на искупе, и сьлгав окаянный, предаст их»* [Полное..., Т.1, с. 508]. Бродники, про яких згадує Суздальський літопис, мешкали в регіоні від Дону до Дніпра. Їм першим загрожувала небезпека з боку монголів, особливо після розгрому десь наприкінці 1222 р. східного об'єднання половців на чолі з Юрієм Кончаковичем. Тому

на початку весни 1223 р. вони були вимушені перейти на бік ворогів. Повідомлення літописів про перехід східних бродників на бік монголів стався в силу складних обставин і, вірогідно, носив вимушений характер. Запобігаючи дещо наперед, необхідно зазначити, що степове населення було вимушене і пізніше, під час навали орд Батия на Східну Європу в 1237–1241 рр., йти на пошук взаємодії з нападниками, щоб уникнути знищення.

Населення ж Придністров'я та низин Дунаю – «*выгонцы Галичская*» підтримувало коаліцію південноруських князів. В Галицько-Волинському літопису збереглася досить цікава інформація про те, що після рішення з'їзду південноруських князів у Києві про надання допомоги половцям у боротьбі з монголами по Дністру назустріч з нападниками вирушили «*выгонцы Галичская*», флотилія яких спустилася у Чорне море, а звідси по Дніпру піднялася до порогів: «*А выгонци Галичская придоша ко Днепру (помилка літопису, справді мав бути Дністер. – авт.) и видоша в море. Бе бо лодей тысяща и воидоша во Днепр и возведоша пороги и сташа у реки Хорьтице на броду у Протолчи*» [Полное..., Т.2, с. 741]. В тексті пам'ятки двічі згадуються галицькі війська, котрі йшли у похід проти монголів, проте конкретизація «*выгонцы*» дає підставу думати, що тут мова йшла про представників населення, що мешкало в межиріччя Дністра і Серета, ймовірно відомих по повідомленням XII ст. берладників [Мавродин, 1949, с. 105]. Згадка цього населення, а також бродників, що перейшли на бік нападників ще до битви на Калці, свідчить про значну чисельність населення слов'янського походження, що мешкало в степовій зоні сучасної України. В Галицько-Волинському літопису відзначено, що у «*выгонцев*» було «*лодей тысяща*». Хоча це, без всякого сумніву, перебільшення, проте можна гадати, що цих берладників було дуже багато. В.В.Мавродин вважає, що їх було 35-40 тисяч воїнів, В.Т.Пашуто – 40 тис. воїнів [Мавродин, 1949, с. 105; Пашуто, 1968, с. 250]. Можливо, що на вказаних «лодях» прийшла на південь і частина воїнів-пішців із Волині та Галичини.

Додаткову інформацію, що розкриває цю тему, дає хроніка Ібн-аль-Асіра, де розповідається, що по завершенню Калкської битви якісь руські купці вийшлина кораблях у Чорне море. Скоріше за все, це були кораблі тих же «галицьких вигонців», які за функцією були купецькими [Сборник..., 1884, с. 27].

Непоодинокі згадки в джерелах про бродників та берладників,

виключна активність у подіях 1223 р. свідчить, що поява кочових воюючих племен у причорноморських степах зачіпала, крім кочових тюркських орд, і осіле, переважно слов'янське, населення степів, руйнувало звичний уклад життя і систему взаємин між слов'янами та іншими представниками осілого населення (до яких слід віднести аланів-ясів). Відомо, що мешканці Болохівського краю, щоб уникнути нападів кочівників, добровільно погодилися визнати владу монгольських темників, що викликало в 1254-55 рр. похід сюди раті галицького князя Данила Романовича [Полное ..., Т.2, с. 838; пор. Грушевський, 1905, с. 158-159].

Серед керівників походу «галицьких вигонців» (берладників) галицький книжник називає Юрія Домамерича та Держикрая Володиславича. В.В. Мавродін, який недооцінює рівень суспільно-політичної стратифікації та організації бродників, вважає, що тут мова йде про якихось ватажків берладницьких загонів [Мавродін, 1949, с. 105]. Іншу думку висловлює О.В. Майоров, який пише, що згадані бояри, це власні керівники «галицьких вигонців» – представники боярських родин, що втекли з Галича на південь ще при Романі Мстиславичі [Майоров, 2001, с. 447]. На нашу думку, це скоріше за все були галицькі воєводи, котрих послав до берладників Мстислав Удатний. Відомо, що Юрій Домамерич пізніше стане перемишльським воєводою, а після захоплення Галича угорськими військами в 1227 р. перейде на службу до Данила Романовича. В літописній статті під 6762 р. Галицько-Волинського літопису він згадується як учасник походу волинської раті на Польщу.

На початку 40-х років деякі південні володіння Русі попадають в ту чи іншу систему залежності від монголів. Особливо тут слід сказати про розглянуті вище прикордонні зони, а саме Переяславльський край, Поросся, Пониззя, землі берладників та ін. Монгольська ставка в Сараї, а також монгольські воєначальники (темники) прагнуть взяти ці землі під свій безпосередній контроль.

Так, в XII ст. населення Дунайсько-Дністровського межиріччя знаходилося під контролем Галичини. У пору громадянської війни в Південно-Західній Русі першої половини XIII ст. на частину земель Карпато-Дунайського регіону посилює вплив Королівство Угорщина [Шушарин 1980]. Зокрема, з метою посилення контролю на цей ареал угорська адміністрація, як вже згадувалось, запрошує сюди з Палестини рицарів Тевтонського ордену, які діяли тут з 1211 р. і до середини 20-х років XIII ст. [Codex..., Т.3, v.1, р. 106-108,370]. Рицарі

поселилися в південно-західній частині Трансільванії, заснували тут низку фортець, головним з яких став Крейцбург. Останні тут прагнули створити власну державу, на зразок тієї, яку створили в той час в Прибалтиці рицарі-мечоносці. Більш того, часом вони активно вмішувалися в політичні справи самої Угорщини. Така поведінка тевтонців викликала велике незадоволення угорського короля Андрія II (Ендре, Андраша) і призвела до вигнання хрестоносців з Прикарпатських земель. Відомо, що в 1228 р. угорський король здійснив виправу проти половців [Князький, 1997, с. 149–155]. В той час орда половецького хана Беговарса (Бортца за угорськими джерелами), яка мешкала десь на Правобережжі Дніпра, встановлює контакти з угорським двором. Приблизно біля 1229 р. католицькі місіонери здійснили хрещення хана разом з усією його ордою. На неї поширювався вплив католицького єпископства, яке в цей час було створено угорською церквою в Західному Причорномор'ї [Пашуто, 1966, с. 37–38]. В 1230 р. орда Беговарса допомагала угорському королю Андрію під час його війни з волинським князем Данилом та іншим половецьким ханом Котяном (*«Данил же приведе к себе Ляхы и Половце Котяневы, а у короля беаху Половци Беговарьсови»* [Полное..., Т.2, с. 761]).

У другій половині 20-х років XIII ст. в половецькі степи проникають домініканські монахи, які заснували в цьому регіоні католицьку єпископію, яка провадила місіонерську діяльність у кочівників [Codex..., Т.3, v.2, р. 398.]. Католицьке єпископство, центр якого знаходився на р. Серет, за повідомленням угорського хроніста Рогерія, було знищено монголами 1241 р., коли темник «Бохедур з іншими вождями переправились через ріку, що має назву Серет, вдерлися до володінь єпископа половецького, у битві розбили його людей та захопили його землю» [Epistola..., 1936, р. 564]. Монгольська експансія призвела до страшного розорення цього краю, який попадає під владу степовиків [Егоров, 1975, с. 33–34; Коновалова, Пёрхавко, 2000, с. 91]. В 60-х роках XIII ст. ці землі опинилися під владою хана Ногая. Обезлюднення Прутсько-Дністровського краю сприяло у подальшій час колонізації його волоським (молдавським) етносом в XV ст. [Мохов 1964, 49–52].

Література

Иордан. О происхождении и деяниях готв. Москва, 1960.

Новгородская первая летопись старшего и младшего извода.

– Москва, 1950.

Повесть временных лет. Ч.1. Москва, 1950.

Полное собрание русских летописей. Т.1: Лаврентьевская летопись. Москва, 1926–1928.

Полное собрание русских летописей. Т.2: Ипатьевская летопись. Издание второе. Санкт-Петербург, 1908.

Полное собрание русских летописей. Т.25: Московский летописный свод конца XV века. Москва–Ленинград, 1949.

Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды / Подг. В.Г.Тизенгаузен. Т.1: Извлечения из сочинений арабских. Санкт-Петербург., 1884.

Слово о полку Игореве. Москва, 1950.

Тацит Корнелий. Сочинения. Т.1. Ленинград, 1968.

Хониат Никита. История. Т.2 (1186–1206). Санкт-Петербург, 1862.

Христоматия по истории на България. Съст. Петров П., Гюзелев В. Т.2. София, 1978.

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Т.3, v.1. **Budaе**, 1829.

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Т.3, v.2. **Budaе**, 1829.

Epistola magistri Rogerii im Miserabile Carmen // Scriptores Rerum Hungaricarum. V.1. Budapestini, 1936.

Opis grodów i terytoryów z północnej strony Dunaju czyli tzw. Geograf Bawarski. Lwów, 1917.

Артамонов М.И. История хазар. Ленинград, 1962.

Бубенок О.Б. Ясы и бродники в степях Восточной Европы (VI – начало XIII вв.). Киев, 1997.

Бубенок О.Б. Аланы-асы в Золотой Орде (XIII – XV вв.) Киев, 2004.

Войтович Л.В. Удільні князівства Рюриковичів і Гедеміновичів у XII – XVI ст. Львів, 1996.

Волынкин Н.М. Предшественники казачества – бродники // Вестник Ленинградского университета. 1949. №8.

Гадло А.В. Этническая история Северного Кавказа IV–X вв. Ленинград, 1979;

Головко О.Б. Слов'яни Північного Причорномор'я доби Київської Русі та проблеми витоків українського козацтва // Український історичний журнал. 1991. №11.

Горский А.А. Русско-византийские отношения при Владимире

Мономахе // Исторические записки. Т.115. Москва, 1987.

Грушевський М.С. Історія України-Руси. Т.3. У Львові, 1905.

Дашкевич Я.Р. Большая граница Украины (Этнический барьер или этноконтактная зона) // Этноконтактные зоны в европейской части СССР (География, динамика, методы изучения). Москва, 1989.

Дашкевич Я.Р. Україна на великому кордоні // Давня і середньовічна Україна (історико-археологічний збірник). Кам'янець-Подільський, 2000.

Егоров В.Л. Историческая география Золотой Орды в XIII–XIV вв. Москва, 1985.

Князький И. О. Славяне, волохи и кочевники Днестровско-Карпатских земель с середины XII в. до нашествия монголо-татар. Автореф. канд. диссертации. Москва, 1990.

Князький И.О. Славяне, волохи и кочевники Днестровско-Карпатских земель (конец IX – середина XIII вв.) Коломна, 1997.

Козловский А.А. Этнический состав оседлого населения Южного Поднепровья в IX – XIV вв. Киев, 1985.

Корольок В.Д. "Вместо городов у них болота и леса": К вопросу об уровне славянской культуры в V – VI вв. // Вопросы истории. 1973. №12

Корсунский А.Р., Гюнтер Р. Упадок и гибель Западной Римской империи и возникновение германских королевств. Москва, 1984.

Котляр М.Ф. Хто такі бродники: До проблеми виникнення українського козацтва // Український історичний журнал. 1969. №5.

Котляр М.Ф. Русь на Дунаї // Український історичний журнал. 1966. №9.

Коновалова И.Г., Перхавко В.Б. Древняя Русь и Нижнее Подунавье. Москва, 2000.

Литаврин Г. Г. Византийцы и славяне – взаимные представления // The 17-th International Byzantine Congress. Major Papers. Washington, 1986.

Майоров А.В. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. Санкт-Петербург, 2001.

Мохов Н.А. Молдавия эпохи феодализма. Кишинев, 1966.

Моця О.П. Середнє Подністрів'я в давньоруський час // Давня і середньовічна Україна (історико-археологічний збірник). Кам'янець-Подільський, 2000.

Народы нашей страны в «Истории» Геродота. Москва, 1982.

- Новосельцев А.П. Хазарское государство и его роль в истории Восточной Европы и Кавказа. Москва, 1988.
- Павлов П. Древнеруските броднице в българската история // Сборник българо-украински връзки през вековете. София, 1983.
- Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. Москва, 1968.
- Пашуто В.Т. Половецкое епископство // Ost und West in der Geschichte des Denkens und kulturellen Beziehungen. Berlin, 1966.
- Прицак О. Деремела – бродники // International journal of slavic linguistic and poetics. 1965. №IX.
- Рабинович Р.А. Призрачная Берладь // Stratum plus. 1999. №5.
- Рапов О.М. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в. Москва, 1977.
- Сахаров А.Н. Дипломатия Древней Руси. Москва, 1980.
- Татищев В.Н. История Российская. Т.2. Москва, 1963.
- Тихомиров М.Н. Древнерусские города. Москва, 1953.
- Удальцова З.В., Шапов Я.Н., Гутнова Е.В., Новосельцев А.П. Древняя Русь – зона встречи цивилизаций // Вопросы истории. 1980. №.6.
- Успенский Ф.И. Образование Болгарского царства. Одесса, 1879.
- Цанкова-Петкова Г. Културни и политически връзки и отношения България, Киевска Русия и Византия през ранното средновековие // Руско-български връзки през векове. София, 1986.
- Фроянов И.Я. Киевская Русь. Очерки социально-политической истории. Ленинград, 1980.
- Шинаков Е.А. Генезис древнерусской государственности (опыт сравнительно-исторического анализа). Автореф. докт. диссер. Брянск, 2000.
- Шушарин В.П. Этническая история Восточного Прикарпатья в IX – XIII вв. // Становление раннефеодальных славянских государств. Киев, 1972.
- Шушарин В.П. Свидетельства письменных источников Королевства Венгрии об этническом составе населения Восточного Прикарпатья первой половины XIII в. // История СССР. 1978. №2.
- Avenarius A. Die Konsolidierung des Awarenhaganates und Byzans im 7. Jahrhundert // ΔΩΡΗΜΑ. Byzantina. Т.13. Θεσσαλονίκη, 1985.
- Ludvig D. Structur und Gesellschaft des Chazaren-Reiches im Licht der schriftlichen Quellen. Munster, 1982.

А.Б. Головко

**Летописная Берладь на границе земледельческой и кочевой
цивилизаций Центрально-Восточной Европы
Резюме**

Комплексний аналіз лаконічних звісток джерел дозволяє передбачити, що в межах Серета, Дністра та Нижнього Дунаю в період розвинутого Середньовіччя мешкало значне за чисельністю осіле населення, яке перебувало у взаємодії як з державами Східної і Центральної Європи, так і кочівниками Північного Причорномор'я. У XII – першій половині XIII ст. представники цього населення згадуються за назвами «берладників», «бродників», «подунайців», «галицьких вигінців». У період правління галицьких князів Володимирка Володаревича, Ярослава Володимировича та Романа Мстиславича розглядається регіон знаходився під контролем Галицького (Галицько-Волинського) князівства, а в першій половині XIII ст. на нього намагається поширити свій вплив Королівство Угорщина.

О.Б. Головко

**Літописна Берладь на кордоні
землеробської і кочової цивілізацій
Центрально-Східної Європи
Резюме**

Комплексний аналіз лаконічних відомостей джерел дозволяє висловити припущення, що у межах Серета, Дністра та Нижнього Дунаю у період розвинутого Середньовіччя мешкало значне за чисельністю осіле населення, яке перебувало у взаємодії як з державами Східної і Центральної Європи, так і кочівниками Північного Причорномор'я. У XII – першій половині XIII ст. представники цього населення згадуються за назвами «берладників», «бродників», «подунайців», «галицьких вигінців». У період правління галицьких князів Володимира Володаревича, Ярослава Володимировича та Романа Мстиславича згаданий регіон знаходився під контролем Галицького (Галицько-Волинського) князівства, а в першій половині XIII ст. на нього намагається поширити свій вплив Королівство Угорщина.

A.B. Golovko

**The Annalistic "Berlad" on the Border of
Agricultural and Nomadic Civilizations of
the Central-Eastern Europe
Summary**

According to the complexus analysis of laconic evidences of sources we can believe that on territory between rivers Seret, Dniester and Low Danub the significant settled population lived at the Medieval times which had the contacts with the states of Eastern and Central Europe and also the nomads of the Northern Black Sea region. In XII – first half of XIII century these people were known as the "Berladniks", "Brodniks", "Podunaytsy", "Galtski Vygoncy". During the rulling of Galtsia princes Vladymir Volodarevich, Yaroslav Vladimirovich and Roman Mstislavich the mentioned region was under the influence of Galitsia principality but in the first half of XIII century AD the Hungarian Kingdom craved for the influence under it.